

**Bohwa bja rena
(Northern Sotho stories)**

First published in 2019 by the Department of Information Science

PO Box 392

University of South Africa

0003

E-mail: infoscience@unisa.ac.za

Copyright © 2019 Contributors

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the publisher.

All efforts have been made to trace and acknowledge copyright holders. In some cases, this has not been possible. The publishers welcome the opportunity to make suitable arrangements with any unacknowledged copyright holders.

ISBN 978-0-620-85191-6

Cover design: Justice Phukubje

Printed and bound by Matcom Printers, Germiston

The publication of this book was made possible by the generous grant from the National Heritage Council with additional sponsorship from the College of Human Sciences at the University of South Africa through community engagement funding.

National Heritage Council
SOUTH AFRICA

DITEBOGO

Re leboga sekolokomiti, barutiši le barutwana ba sekolo se sennyane sa Kiletsi le sa ZZ2 ge ba ile ba re bulela dikgoro ge re iša projeke ya dikanegelo ka leleme la Sesotho sa Lebowa le Khelobedu go tšwa Kgorong ya Tshedimošo ya Unibesithi ya Afrika-Borwa (UNISA). Go bao ba kgathilego tema e lego Kgantšhi Letlalo, Kgaugelo Mochena, Tiny Rampedi, Solomon Makoti, Mpho Ngoepe, Ledile Mmola, Mapula Selowa, Mpho Selowa le Tlou Setumu re re “tloga tloga e tloga kgale modiša wa ‘kgomo o tšwa natšo ‘šakeng.” Gape re leboga le maloko a komiti ya projeke e lego Prof Samuel Mojapelo, Dr Jan Maluleka, Prof Thomas Van der Walt, Marcia Nkwe le Mahlatse Shekgola.

Barulaganyi

Prof Mpho Ngoepe le Dr Ngoako Marutha

DITENG

1. Ga se nna
2. Kgoši ya lešoka ke mang?
3. Mpša, Lilo
4. Mahlatse o etelwa ke mahlatse
5. Mošemane yo bohlale
6. Mmutla le Phiri
7. Re swanetše go itšhomela
8. Monna wa basadi ba bane
9. Tselane, ngwanaka!
10. Setlogo sa Bahananwa

1

GA SE NNA

Mpho Ngoepe

Ke be ke kaname ka tlase ga mohlare wa mohlware lebopong la lewatle la Adriatic kua nageng ya Italy ke ile ka megopolo gomme ke raloka ka WhatsApp sellathekeng sa ka sa Samsung. Ke be ke gopotše morago gae Makgabeng kua Afrika-Borwa moo go bego go na le monna yo mongwe wa molemiši yoo a bego a swaile magapu a gagwe ka dinomoro ka gore mašolopudi a mo utswetša wona. Ka go a swaya ka dinomoro, o be a kgona go bona gore legapu number 45 le utswitšwe. Ke rile ke sa sega motlae go tšwa sellathekeng, mokoe wa tsorama lekaleng la ka

godimo ga mohlare woo ke kanamego go wona wa okamela wa lla wa re: “Ke wena, ke wena, ke wena, o utswitšego legapu number 45, ke wena, ke wena, ke wena.”

Ke rile ge ke bona mokoe o lla o okametše, ka hlaba mogoši wa joo rare ijoo ka goeletša ka re: “Ga se nna! O fora batho o re ke nna, ga se nna ke utswitšego legapu number 45, ntlogele o ye go robala, dinonyana di ile go robala gomme wena o tsorama mo o re ke nna. A nonyana ya maaka banna! Nkane o sa re ke bo Mothiba Madiope le bo Pheeha Mokgosana?”

Mokoe o rile go fofa ka šala ke itshwere lehlaa. “E le gore nonyana yela e tseba bjang gore ke nna yo mongwe wa bao ba bego ba utswa magapu a mokgalabje Seobi kua Makgabeng? Ka nnete le ge o ka e buela leopeng mekoe e ya go bona. Moaparatšhipa o a inyaowela, le ge o ka re ke iphophora lerole monkgo o tla šala o nkgela batho, le seuta se tla kwagala kgole sa ba sa lotwa ke dimpša le mekoe. Bona gona bjale ke bona ke mekoe ya mo Italy kgolekgole le gae. Ke tla be ka segwa ke Mantareana ba re motho yo o di gapa a di tlogela.”

2

KGOŠI YA LEŠOKA KE MANG?

Kgantšhi Letlalo

Ka letšatši le lengwe e sa le mesong kua sethokgeng, noga e ile ya tabogela mmutla. Mmutla o ile wa goelela wa re, “O tšea kae sebete sa go hlasela nna kgoši?” Noga e ile ya mo lebelela ka go makala ya re “Ga se wena kgoši ya lešoka.”

“Ke nna kgoši ya bohle,” gwa realo mmutla o gwanta. “Diphoofolo ka moka di a tšhaba ge di mpona. Ge o nyaka bohlale, ntšhale morago.”

Mmutla o ile wa tsena ka sethokgeng, gomme noga ya mo latela. Ge ba fihla mo go lego mohlape wa

dikgomo ke ge di phatlalla gomme di tšhaba, ebile ye nngwe e bokolela e ke e dupelela moo ba hlabilego kgomo ye nngwe. Ge mmutla le noga di fihla moo dikgabo di bego di betha mataese, ke ge boMankobo ba phašlalala ebile ba tlogela tšhelete ya 'school'.

Mmutla wa sokologela go noga gomme wa re, “O sa nyaka bohlatse bjo bongwe? Bona ka mokgwa woo diphoofolo di tšhabago ka gona ge di mpona,” gwa realo mmutla o sepela ka go gwanta e ke lefase ke la wona. “Ke a makala, eupša ke bone ka a ka mahlo. Ntshwarele ge ke go hlasetše kgoši kgolo,” gwa realo noga e inamela fase ka tlhompho ye kgolo kudu, ka ge e humane bohlatse bja gore mmutla ke kgoši ya diphoofolo. Mmutla o ile wa netefatša gore diphoofolo di phedišana gabotse lešokeng mafelelong. E le gore o nagana gore hleng diphoofolo di tšhaba ge di bona mmutla o šetšwe ke noga morago ka lešokeng?

3

MPŠA, LILO

Kgaogelo Mochena

Keabetswe o be a na le mpša e bitšwa Lilo. Lilo e be e rata go utswa mae. Ge kgogo e itshepelela e sela, e a kitimišwa. Lilo e be e tshwenya koko Meriam ka seo. Dikgogo tša koko di be di se sa oketšega ka lebaka la Lilo. Koko Meriam o be a fela a thulana le Keabetswe ka lebaka la seo.

“Lilo re tla e rekiša goba ra e iša go ba go hlokomela diphoofole,” a realo koko. Keabetswe o be a tla lla la go hlomola moloi pelo ge a e kwa koko a bolela seo.

Koko Meriam a loga maano a mangwe ka gore o a loba. A dira hoko mo a tla lokelago dikgogo tša gagwe, gomme a di tšhelela mabele le meetse gona. Keabetswe o ile a thaba kudu ge a bona koko a dirile hoko a ba a e tswalela ka godimo. Lilo e bolawa ke kgaba ya go tsena ka hokong. Lilo e tla thula hoko ya goba le dikgogo efela ga e di fihlele. Ga e sa ja mae. Ka gae ba fela ba kgona le go ja mae dijong tša mesong. Dikgogo le tšona tša thoma go alamela. Re bona bjale matswianyana e le a ma ntši. Lilo ya thoma go epa fase mo hokong go dira sekgala sa go tsena. Koko a lemoga maano a Lilo. A botša Keabetswe gore Lilo e tloge ka gae. Keabetswe a tshephiša koko gore o tla thoma go e kgoka ka fase ga mohlare.

Bošego bjo bongwe Lilo ya kgaola, ya thoma go epa fase go itirela sekgala sa go tsena ka hokong. Koko a befelwa ge a bona tšeo. Koko a se sa balabala mo go Keabetswe. A bediša mae a mahlano, a re a sa fiša tšhiritšhiri a iša go Lilo. Lilo e be e thabile kudu ebile e tšokotša mosela. Ya re e iša la mathomo ka ganong ya swa, ya le tlogela ya leka la bobedi, ya swa, ya thoma go lla. E kwele bohloko. Swine! E tšere matšatši gore e fole. Go tloga letšatšing leo Lilo

ga e sa nyaka go bona kgogo kgauswi le yona, ebile
ga e sa ja mae. Koko Meriam a napa a ikhuditše.

4

***MAHLATSE O ETELWA KE
MAHLATSE***

Tiny Rampedi

Mosetsana Mahlatse o be a na le maitshwaro le mekgwa e mebotse. O tšwa ka lapeng la go itopela tša fase. Mahlatse o be a na le bagwera elego Mabjalwa le Matshidišo. Ba be ba phela mmogo ka mehla le mabaka. Segwera sa bona se be se tloga se tiile, ba ntšhana sa inong.

Ka letsatši le lengwe la sehla sa selemo, basetsana ba rile ba sa dutše, ba etelwa ke moeng. E be e le monna yo mosese wa go ema ka maoto. Monna yoo o be a apere diaparo tša go hlagala, a bonagala a lapile kudu.

"Tate ke lena mang le tšwa kae?" gwa botšiša Mabjalwa le Matshidišo ka go mo nyatša.

"Ke nna Kwetepe, ke tšwa kua dithabeng tša Malebogo," gwa fetola monnatsoko.

Mahlatse o ile a mo nea madulo gore a khutše. A mo fa dijo le meetse go tloša tlala le lenyora. O ile a ja, a bonagala a ipshinne ka dijo tšeo. Gwa se šale selo ka gare ga sebjana.

"Le be le tloga le swerwe ke tlala tate," gwa realo Mahlatse a dutše a tloša dibjana tšeo monnatsoko a bego a jela go tšona. Monna a botšiša Mahlatse gore batswadi ba gagwe ba kae. Batswadi ba be ba ile mašemong go yo hlagola. Monna yola a leboga dijo, a laela a re o ya gae gaMalebogo. Mahlatse a hlalose tša batswadi ba gagwe gore ba file monna yo mongwe dijo, a bonala a tshwenyegile a nyaka thušo.

Ka le lengwe la matsatši Mahlatse, batswadi ba gagwe, Mabjalwa le Matshidišo ba be ba dutše ka gae, gwa kokota moeng. E be ele monna yola wa go etela mohlamonene. O ile a fiwa madulo. E be e le dikgwedi di se kae go tloga mola. Batswadi ba Mahlatse ba be ba sa mo tsebe. Mahlatse le bagwera ba ile ba mo tseba, ba hlalosa gore o kile a tla mo gae, gomme Mahlatse a mo fa dijo. O rile go fiwa madulo gore a dule fase, a ihlalosa gore ke yena Kwetepe go tšwa dithabeng tša gaMalebogo. Sa go makatša ke gore letšatšing leo monna yoo o be a tloga a apere diaparo tša maemo, a swanelwa kudu a bile a otlela sefatanaga sa mabaibai sa go bepula leotwana.

"Batswadi ba ka ke tlile go leboga bana ba baka, ba ile ba nkamogela ka diatla tše pedi mohlamonene," a realo monna a lebeletše Mahlatse. Ge e le Matshidišo le Mabjalwa, ba be ba inamišitše difahlego, ba lewa ke dihlong. Mahlatse yena o be a tletše lethabo ka pelong ge a gopola letšatši lela a go thuša monna yola ka dijo. Monna a leba sefatangeng a boa a swaretše Mahlatse diaparo tše diswa a ba a re e bile go tloga letšatšing leo o tla thuša Mahlatse ka mašeleng go fihlela a fetša dithuto tša gagwe.

Batswadi ba šala ba maketše, ba mo leboga.
Mahlatse ya re a ka fofa gomme a šitwa go fofa. O
be a tloga a thabile.

5

MOŠEMANE YO BOHLALE

Solomon Makoti

Bollanota ke motsana o monnyane, o bapile le thaba ya Tibane. Batho ba motse woo ba ipshina ka mahlatswa le mamupudu thabeng yeo. Mothopi o dula motseng woo. O dula le mmagwe, yo a phelang ka go lwala le dikgaetšedi tše pedi elego Mapula le Moyagabo. Mothopi o be ale ka mphantong wa senyane. Ka ga boMothopi ba be ba hlaka la go hlomola pelo. Ka matšatši a mangwe, ba be ba khutšetša bogobe ka meetse goba ba robala ka tlala. Go be go se na lethabo ka gae. Taba ye e ile ya tshwenya Mothopi kudu.

Mothopi a tlelwa ke kgopolo ya go bjala serapana sa merogo. Ge a boya sekolong, o be a theogela serapaneng. Dikgaetšedi tša gagwe di be di mo thuša. Merogo ya gola ka gae ba humana sa go šeba. Mothopi a se lape, a godiša serapana seo. A thoma go rekiša merogo mo motseng ka moraga ga sekolo. Thuto ya tša ekonomi le peakanyo ya tša mahlale sekolong ya mo fa mafolofolo a go rekiša. "Naa o tla kgona go rekiša le sekolo ka nako e tee?" kgaetšedi ya gagwe Moyagabo a botšiša. Mothopi a hlalosa gore o ikemišeditše. "Mma o a lwala, nka thaba ge le lena le ka nthuša go rekiša le mma merogo ye, e tla mo thuša," a realo Mothopi.

Mothopi a bona lešokotšo le tsebalega, a kgona go bula pukwana ya bobolokelo posong ya kgauswi le gagabo. A kgona le go rekareka tša go ja ka gae. Mmage Mothopi a thoma go ba kaone ka ge a eja merogo. A kgona le go šoma ka serapaneng ge Mothopi le bana babo ba ile sekolong. Ba ile ba thaba go bona mmagobona a le kaone kudu. Batho ba motse ba kgotsa go bona diphetogo ka lapeng la gabo Mothopi. Mothopi a ya go dithutong tša godimo, gomme a ithutela bolemiši. Bohloki bja nama bo tšwele ka kgorwana ya gabo. Mmage Mothopi ge a

bona tšeo morwa wa gagwe a mo diretšego, a dio
rothiša megokgo a mo leboga.

6

PHIRI LE MMUTLA

Mpho Ngoepe

Ba re Mmutla le Phiri e be e le baagišane ba dula motsesetoropong wa Seshego. Phiri e be e le rakgwebopotlana, e na le lebenkele la go rekiša dienywa, dinama, marotho, mapopotlwane le mahenyahenya a mangwe. Ka le lengwe la matsatši, Mmutla wa fihla lebenkeleng la Phiri wa re: “O na le digwere?”, gomme Phiri ya re aowa. Ka morago ga metsotso ye mehlano, Mmutla wa tshela legora la tao ya wona wa ya lebenkeleng la Phiri wa re: “O na le digwere?”, gomme Phiri ya re aowa. Ka morago ga metsotso ye mehlano, Mmutla wa boa gape. Ga bjale Phiri e be e šetše e thoma go tenega le go ferehlega

dibete gomme ya re go Mmutla, “Ge o ka boa gape mo o mpotšiša gore ke na le digwere, ke tla go kgokgothela ka dipikiri leboteng bjalo ka ge baJuda ba ile ba kgokgothela Morena Jeso sefapanong. Ke tla go rweša le kgare ya mebetlwa wa be wa nagana gore o Jerusalema mošemane ke wena.”

Ka morago ga metsotso ye mehlano, Mmutla wa boa gape gomme wa re go Phiri: “O na le dipikiri?”, gomme Phiri ya re aowa. Ge Phiri e re aowa, Mmutla wa re “Bjale ka gore ga o na dipikiri tša go nkgokgothela leboteng, o na le digwere?” ya re Phiri e ka ithathantšha goba go fofela kgole ka ge e tennwe ke potšišo ye tee ya go se fele go tšwa go Mmutla. Efela Phiri ya šitwa go fofa. Ge Mmutla o bona gore Phiri ga e na maano ya e kgotla go ya pele ya re: “O nagana gore o selo mang wena. O ka bapola nna wena. O nagana gore nna nka hwela batho dibe tša bona? O ntlwaela gampe sekobo ke wena le meno ao nkego o hlagola ka wona.” wa realo Mmutla motona o dutše o gwanta e ke lebenkele ke la wona.

7

RE SWANETŠE GO ITŠHOMELA

Ledile Mmola

Kgale kgale go be go na le monna yo mongwe wa go huma. O be a na le bana ba lesome. Bana bao ba be ba tšwafa la go hlomola moloi pelo. Ba be ba tshepile gore ka ge tatago bona a khumile le dinala, o tla ba direla dilo ka moka. Monna yola ka ‘tšatši le lengwe, o ile a bona gore o tsofetše gomme o tla tloga a raga lepai, a bitša bana ba gagwe a ba botša gore: “Banaka! Nna ke tsofetše, kgole ke moo ke tšwago, gomme dikgogo tša moo ke yago ke a di kwa ge di lla. Bjale theeletšang, ge ke robotše boroko bjo bogolo, le šale le epa ntlo ye ka moka, le tlo khumana tšhelete yeo le tlo kgonago go hlokomela basadi ba lena le bana ba lena ka yona.” Letšatši la

fihla monna a ya boya bahu moo go robetšego bao ba hwilego kgale. Bana ba ile ba epa ntlo ka moka ga yona ba se khumane selo. Ba fetša ba itshola ba re nkabe re berekile nkabe re na le sa rena. Ya ba gore nkabe ke ngwana morago. O nagana gore hleng monna wa mohumi a laetše bana ba gagwe gore ba thube ntlo?

8

MONNA WA BASADI BA BANE

Mapula Selowa

Go be go na le monna yo mongwe a na le basadi ba bane. Wa mathomo, wa bobedi, wa boraro le wa bone. Ka letšaši le lengwe o ile a ya go tsoma gomme a bolaya kolobesodi. A laela mosadi wa mathomo gore a mo apeepele yona. Mosadi a re yena ga a je nama ya kolobe ka ge mangwalo a makgethwa a re nama ya phoofolo ya go se otle bošego ge e robetše ga e lewe. A gana nnang ya basadi, a re ‘nnako, nna nka se e apee, nka tla ka šilafala’. Monna a botša mosadi yo mo nnyane gore a mo apeepele yona. Mosadi yoo a napa a e apeya. Monna a tšea nama a e bofelela godimo ga ntlo.

Ka leo le latelago monna a bitša basadi ba gagwe ka moka a re: a re yeng go tsoma. Mosadi yo mogolo a re ba le tseleng, a re ke lebetše seneifi (motsoko), gomme a gomela gae go se tšea. Aowa, ba hlwele ba tsoma gomme ge le laela lefase ba boela gae. Ge ba fihla gae ba humana selemo e le ngwagola, nama ya kolobesodi e metše maoto. Monna a re ke a botšiša gwa hlokega karabo. Basadi ka moka ba ihlahlamola. Ge e le mosadi yo mogolo a šupa letšatši a re le le mo. A re gape nna ke go boditše gore ga ke je nama ya kolobe. Naa monna wo o tla bona a dirileng gona mo?

Monna o ile a ya ngakeng ya setšo. Ngaka e ile ya tšholla marapo a tšeo di hwilego gomme a mmošša gore mophumi wa moeta ke moya noka. Nnete ke gore sa morrwarane ga se kgole se kgahlanong ga nko le molomo. Aowa, monna a bofa dieta gore di tie ka ge a laetšwe gore a tle le basadi ba gagwe ka moka ka leo le latelago.

La ka moso ge le hlaba le bonwe ke bona pele, ka gore monna o ile a ragela maswiswi ntlong a ya le basadi ba gagwe ngakeng. Ngaka ya napa ya ba iša letamong. Ya bea lešika godimo ga meetse ya re: yo a fetago mo ga se yena a llogo nama. Mosadi wa

mafelelo a thoma, gomme a feta. Mosadi wa boraro a feta, wa bobedi le yena a feta. Wa mathomo a re ke a feta, a wela ka letamong a kgangwa ke meetse a hwa. O nagana gore ke yena a llogo nama etšwe a latela mangwalo a makgethwa? Ge e ba ke yena a llogo nama, o e lle nako mang?

9

TSELANE, NGWANAKA!

Mpho Selowa

Tselane le mmagwe ba be ba dula masoding. Mmago Tselane a re “ngwanaka! a re tloge re yo dula kgauswi le batho.” Tselane a gana a re, re ka se tlogele ntlo ye botse ye. Mmage a tloga a re ke tlo go tlišetša dijo. Tselane a šala a le noši. Ge mmage a tliša dijo, o be a opela koša a re: “Tselane ngwanaka, Tselane ngwanaka, tšea bogobe o je, tšea bogobe o je”. Tselane a re “ke a kwa mma; hee mma.” A bula lebati, a tšea dijo a ja. Mmagwe a sepela, gwa tla lekgema la opela koša ye mmagwe a bego a e opela la re: (ka lentšu le lekoto) Tselane ngwanaka, Tselane ngwanaka, tšea bogobe o je. Tselane a re ga se wena bomma. Lekgema la tloga la ya ngakeng.

Ngaka ya le botša gore le fiše tšhipi le e metse e fiša. Lekgema la sepela la lata Tselane la opela koša la re: (ka lentšu la go swana le la mme wa Tselane) Tselane ngwanaka, Tselane ngwanaka, tšea bogobe o je: Tselane a bula lebati, lekgema la mo tšea la mo tšhela ka gare ga moropa. La ya le yena ga bommaneagwe la khumana go na le bjalwa. La fihla la nwa bjalwa la hlapelwa gomme la ya ka boroko. Ba napa ba tšea moropa wola ba o bula ba khumana e le Tselane, ba mo ntšha ba tšhela motšhitšhi wa dinose ba tswalela moropa. Lekgema ge le fihla gae la re le bula moropa le nyaka Tselane la longwa ke dinose la ba la hwa.

10

SETLOGO SA BAHANANWA

Tlou Setumu

Bathobaso ba go bolela maleme a go thwego ke a Bantu, bao ba hwetšwago mo borwa bja Afrika lehono, ba tšwa bogare-lebowa-bohlabela bja Afrika. Bona ba theogetše mono fase, borwa, mengwageng ye diketekekete ya go feta. Afrika ka kakaretšo ke kontinente yeo go tsebegago gore Bathobaso ba hlolegile go yona – ebile gape go na le dinyakišišo tša boramahlale tšeo di laetšago gore batho ka moka ba mo lefaseng ba hlolegile mo Afrika.

Go tšere mengwagangwaga gore Bathobaso ba maleme a Bantu ba tloge fao bogare-lebowa-bohlabela gore ba fihle keno borwa bja Afrika. Bathobaso ba maleme a Bantu mo borwa bja Afrika ba arotšwe ka mehlobo le dihlopha tša go swana le Nguni, Sotho, Shangana-Tsonga, Venda, bj.bj. Go hlaloša batho go ya ka mehlobo le dihlopha tša bona ga se molato; molato ke ge mehlobo ya batho e šomišwa bošaedi go kgetholla le go gatelela mehlobo le dihlopha tše dingwe. Ka moka re a tseba gore Makgowa a mo Afrika Borwa a ile a šomiša maatla a bona bošaedi mme ba kgetholla Bathobaso, ba ba gatelela ka melao ya bona, kudukudu ka melao ya *apartheid*.

Bahananwa ke setšhaba se sengwe magareng ga ditšhaba tša maleme a Bantu seo se humanwago mo Afrika Borwa lehono. Bahananwa bona ke karolo ya ditšhaba tša Sotho. Ditšhaba tše tša Sotho, di ka arolwa ka dihlopha tša Basotho ba Bodikela (Batswana); Basotho ba Borwa (bao ba felago ba bitšwa Bashoeshoe); le Basotho ba Lebowa (bao ba felago ba bitšwa Bapedi). Bahananwa bona ba wela ka fase ga sehlopha se sa mafelelo, e lego sa Basotho ba Lebowa.

Bahananwa ba fihlile mo go bitšwago Blouberg lehono ka mengwaga ya bo 1800. Bona e be e le sehlopha seo se phatlogilego go tšwa go Bahurutse, bao e lego karolo ya Basotho ba Bodikela (Batswana). Bahananwa ba ke leloko la ba ga Malete bao ba dulago mo nageng yeo e tsebjago ka Botswana lehono.

Go na le ditlhaloso tše mmalwa tša go fapana mabapi le setlogo sa Bahananwa, le ka fao ba phatlogilego ka gona go tšwa go Bahurutse, go fihlela ba dula moo ba lego gona lehono mo Blouberg. Le ge e le gore ditlhaloso tše di a fapana, ka moka di kwana ka la go re Bahananwa ba phatlogile go tšwa go Bahurutse.

Tlhaloso ya pele mabapi le setlogo sa Bahananwa ke ya go re Kgoši Malete o be a se na morwa yo a tlilego go mo hlatlatlama bogošing ka ge mosadi wa gagwe yo mogolo a be a se na bana ba bašimane. Mosadi yoo yo mogolo wa Kgoši Malete, o be a na le ngwana o tee wa mosetsana, Mmatsela. Ka ge e be e le yena ngwana a le noši, Mmatsela o be a lebanwe ke go tla go hlatlama tatagwe setulong sa bogoši. Batho ba bangwe ba be ba sa thabele go tla go bušwa ke mosadi. Ka fao, ba bangwe ba ile ba thoma go loga maano a go bolaya Mmatsela, kudu morwa wa

mosadi yo monnyane yoo a bego a duma go tla go ba kgoši. Go ya ka tlhaloso ye, Kgoši Malete o ile a romela morwa yo wa megabaru go ya go tsoma phuti, e le leano la gore a lome Mmatsela tsebe gore a tšhabe e le ge a be a nyaka go efoga tšhollo ya madi.

Ka nnete morwa yola wa kgoši o ile a ya go tsoma, gomme Mmatsela yena a wela tsela le sehlophana sa gagwe, ba leba Bohlabela morago ga go sebja ka ga leano la polao. Ge morwa yola wa kgoši a boa le nama ya phuti, o ile a nyaka go tseba go re Mmatsela o ile kae. Kgoši o lekile go gana ka nnete, eupša nnete e ile ya ba ya tšwelela go re Mmatsela o tšhabile o lebile bohlabela. Ka go lemoga go re morwa yola wa gagwe o ile go šala Mmatsela morago, kgoši o ile a laela morwa yoo wa gagwe go re a se ke a ba šala morago ge a ka humana ba nyogetše moš'ola wa Noka Ya Udi. Kgoši Malete o be a šetše a laile Mmatsela gore a itlhaganele a tshele Noka ya Udi ka pela.

Nnete yola morwa wa sebakaborena o ile a šala Mmatsela morago, gomme a tla a ba humana ba šetše ba nyogile Udi. Yena o ile a tlalwa ke pelo ka ge a be a rata go bolaya Mmatsela, eupša o ile a latela taelo

ya tatagwe, a se ke a ba šala morago ka ge ba be ba le moš'ola wa noka. Yena o ile a no ba kgadimola ka bogale a re: “Lena bahanani tena, sepelang, empa le be maboho a rena mo le yaho”. Morago ga fao, morwa yoo wa kgoši a boela morago le madira a gagwe.

Go ya ka tlhaloso ye, Mmatsela le sehlopha sa gagwe ba ile ba thekga ditho ka ge manaba a bona a boetše morago. Ba ile ba tšwela pele ka leeto la bona ba lebile Bohlabela. Gona fao Mmatsela o ile a tsena ntlong le Kgwedjane gomme ba boa ntlong le morwa yoo a ilego a reelwa leina la Lebogo (Leboho). O reetšwe leina la Lebogo, mohlomongwe go ya ka mantšu ale a morwa wa kgoši mohlang wola a ba kgadimola a le moš'ola wa Noka ya Udi. Ka nnete Lebogo o ile a tla a ba lebogo (letsogo) la mmagwe mo boetapeleng bja Bahananwa.

Lebogo o belegetšwe kgauswi le Thabana ya Morudu, bohlabela bja Noka ya Udi. Ka nako yeo, Mmatsela le balatedi ba gagwe ba be ba thomile go ipitša Bahananwa, gapegape e le go ya ka mantšu ale a morwa wa kgoši mohlang wola ba nyoga noka. Bona ba be ba sa swere moeno wa Bahurutse wa phuti. Eupša ka morago ba ile ba lahla moano wa

phuti ka ge ba be ba re phuti e a gona ge e robotše. Ba be ba re go gona ga phuti go be go tla ba bakela manaba ka lebaka la lešata la mogono woo.

Bahananwa ba ile ba tšwela pele go leba bohlabela go fihla ba goroga mo dithabeng tše ditala selemo le marega, tšeo di bitšwago Blouberg lehono. Mo Blouberg Bahananwa ba ile ba tšea moano wa tšhwene morago ga go lahla moano wa phuti. Ba tšere moano wa tšhwene ka gore diphoofole tšeo tša makopo di be di tletše fao dithabeng. Bahananwa ba ile ba kgetha go dula fao magologolong a dithaba ka ge e be e le dibo tša bohlokwa mo dinakong tšeo tša go hlaselana kgafetšakgafetša ga ditšhaba.

Tlhaloso ya bobedi go ya ka dikanego tša molomo mabapi le setlogo sa Bahananwa e mabapi le baetapele ba Bahurutse bao ba ilego ba roma sehlophana sa baromiwa go ya go nyaka thebele ya go neša pula. Go ya ka tlhaloso ye ya bobedi ya setlogo sa Bahananwa, baromiwa bao ba ile ba rongwa gore ba lebe bohlabela, ba tšhele Udi, ba ye go nyaka thebele yeo mo go metswalle ya bona, Batau ba ga Madibana, bao ba bego ba dula ka mo Afrika Borwa ya lehono. Go bonagala gore Bahurutse ba be ba tsenetšwe ke komelelelo ye

kgolo, ke ka fao ba ilego ba ntšha baromiwa go ya go nyaka thebele ya go neša pula go tšwa go Batau ba ga Madibana. Bahurutse ba be ba tseba gore Batau e be e le bomatwetwe mo ditabeng tša go neša pula. E be e le leloko le letee ka gore Batau ba be ba phatlogile, ba nyogile Udi pejana.

Baromiwa bao ba go tsoma thebele ya go neša pula, e be e le masogana fela, mme ba ile ba thušwa ke didupe tša bona go ka humana Batau ba ga Madibana mo dithabeng tša Blouberg. Batau ba ile ba amogela sehlopha seo sa masogana a baromiwa go tšwa kgorong ya ga Maletse, setšhabeng sa Bahurutse. Batau ba ga Madibana ba ile ba ba ba tshephiša go thuša sehlopha seo sa masogana a baromiwa. Ka nnete Batau ba ile ba ntšha bafelelegetši bao ba ilego ba sepela le sehlopha sela sa baromiwa go leba bohlabela, Nagatlase, moo ba bego ba lotišiša metswalle ya bona, e lego Balobedu ba ga Modjadji bao ba bego ba tumile kudu ka go neša pula. Go ya ka tlhaloso ye ya setlogo sa Bahananwa, ke nnete Balobedu ba ile ba ntšha thebele ya go neša pula ba e neela sehlopha sela sa baromiwa. Thebele ya go neša pula yela e neetšwego sehlopha sela sa masogana a baromiwa, e be e akaretša kgarebe ya senoinoi.

Morago ga go amogela thebele yeo ya go akaretša kgarebe ya senoinoi, sehlopha sa baromiwa se ile sa boetša dinao morago.

Go ya ka tlhaloso ye ya setlogo sa Bahananwa, sehlopha sela sa masogana a baromiwa se ile sa dira phošo ye kgolokgolo mo tseleng ya go boela morago. Yo mongwe wa masogana o ile a tsena ntlong le kgarebe yela ya senoinoi yela e bego e le karolo ya thebele ya go neša pula, gomme kgarebe ya robega leoto. Morago ga go bona gore kgarebe ya senoinoi e ithwele, masogana a baromiwa a ile a lemoga gore a ka gare ga bothata. Bona ba ile ba lemoga gore ba obile molato wo mogolo kudu, ebile ba ya go otlwa. Masogana ao a ile a loga maano. Bona ba ile ba gopola go romela ba babedi ba bona go ya gae go bega molato wola ba o obilego ka go imiša kgarebe ya senoinoi yeo e bego e le karolo ya thebele ya go neša pula. Sehlopha ka moka se ile sa leta ka moš'ono wa Udi.

Morago ga go kwa ditaba tšela tša bošula tša go imišwa ga kgarebe ya senoinoi yeo e bego e le karolo ya thebele, baetapele ba ga Malete ba ile ba befelwa kudu. Bona ba ile ba roma morwa yo mogolo wa baetapele yo a bego a sa tšwa go boa go tsoma gore a

ye go hlasela sehlopha sela sa masogana a baromiwa sela se ba šaeditšego ka go phumphanya maano a bona a go humana thebele ya pula yeo ba bego ba e letile gore e tle e ba imolle ka go neša pula ka ge ba be ba le dinaleng tša komelelo. Fela morwa yoo yo mogolo o ile a laiwa gore a se šale sehlopha seo sa masogana a baromiwa morago ge a ka humana se le ka moš'ola wa Udi. Ka nnete morwa yola o ile a hwetša sehlopha sela se le ka kua moš'ola wa Udi, gomme a se ke a ba šala morago. Seo a ilego a se dira e ile ya no ba go ba roga le go ba kgadimola a re: “Lena bahanani, le tla ba mabogo a ba bangwe fao le yago”. Go ya ka tlhaloso ye ya setlogo sa Bahananwa, ke ka fao sehlopha sela se ilego sa tla sa fetoga go ba “Bahananwa”, sa etwa pele ke bogošī bja ga “Lebogo”.

Sehlopha sela sa go rogakwa le go kgadimolwa, se ile sa hlehlahlehla le Noka ya Udi, e le ge se sa tsebe mo se ka lebago ka lebaka la kgakanego. Morago ga nako ye telele ya go hlhlatha le naga, sehlopha sela se ile sa kopana le setšhaba sa Batšhadibe mo bohlabela bja lebopo la Udi. Sehlopha sela se ile sa kgopela Batšhadibe go ba bea tlase ga lehwafa la bona. Go ya ka tlhaloso ye ya setlogo sa Bahananwa,

Batšhadibe ba ile ba eletša sehlopha sela gore se ye Blouberg fao se tlogo kopanywa le metswalle ya sona, e lego Batau ba ga Madibana. Batšhadibe ba ile ba felesetša sehlopha sela go ya go Batau ba ga Madibana, gomme sehlopha sela sa amogelwa ka matsogo a mabedi moo e lego gore se ile sa fiwa naga ya go dula.

Go ya ka tlhaloso ye, sehlopha sela se ile sa tla sa ruta batho ba fao meholana ya go swana le go lema. Sehlopha seo se ile sa gola gomme sa lahla moeno wa sona wa phuti woo o bego o sa se kgokaganya le ba ga Malete ba Bahurutse. Sehlopha sela se ile sa kgetha tšhwene go ba moeno wa bona. Ba dirile seo ka lebaka la lefelo la bona leo le bego le tletša ka ditšhwene. Sehlopha sela se be se gotše, se bile se thomile go bitšwa Bahananwa go ya ka fao ba ilego ba kgadimolwa le go rogakwa ka gona kua moragonyana. Kgarebe yela ya senoinoi e be e šetše e belegile lesogana, le bitšwa Lebogo, gapegape go ya ka dithogako le dikgadimolo tšela tša ba ga Malete. Ka lebaka la boetapele bja sesadi bja mmago Lebogo, bogoši bja Bahananwa bo ile bja tla bja tuma go ba bja ga Mma-Lebogo. Go latela Lebogo, ba bangwe ba baetapele ba Bahananwa ba go tuma e

bile bo Motebele, Sebudi, Lerekolole le Matsiokwane.

Ka ge re šetše re laeditše, ditlhaloso tše tša setlogo sa Bahananwa, le ge di fapana, di kwana ka go re Bahananwa ba hlolegile go tšwa go setšhaba sa Bahurutse go tšwa nageng ye e lego Botswana lehono. Gapegape, ditlhaloso tše di kwana mo temaneng ya go re ge sehlopha se sa go tla go ba Bahananwa se phatloga go tšwa go Bahurutse, se ile sa rogakwa, sa ba sa kgadimolwa, sa pharwa ka dipataka tša “bahanani” le “maboho”. Dipataka tše di ile tša tla tša šoma kua pele ge setšhaba sa “Bahananwa” ba ga “Lebogo/Mma-Lebogo” se ile sa belegwa, se ree le lwa ka dipataka tšela se pharilwego ka tšona.

Re gopole gore ditlhaloso tše di theilwe godimo ga dikanegelo tša lentšu la molomo ka ge nakong tšela tša kgalekgale, bongwadi bo be bo sešo bo fihle go ditšhaba tša Bathobaso. Histori ya setlogo sa Bahananwa ya mengwagakgolo ya bo 16, 17 le 18, ke makabanakabana ka lona lebaka la go hlokega ga ditokomane tša go ngwalwa, ka ge bongwadi bjo bo tllile ka morago mo ditšhabeng tše dintši tša Bathobaso. Mo setšhabeng sa Bahananwa, bongwadi

bo fihlile le baruti, goba tšona dimišinare tša Berlin Missionary Society go tšwa Jeremane. Dimišinare tše di gorogile nageng ya Bahananwa seripeng sa bobedi sa ngwagakgolo wa 19. Baruti ba ba dimišinare ke bona ba ilego ba tla ba kgona go ngwala ditaba tše gomme tša bolokega bokaone go feta ge di be di anegwa ka molomo fela, di sa ngwalwe.

E be e le ka nako ya mmušo wa Kgoši Matsiokwane ge moruti wa mathomothomo wa go tšwa Jeremane a fihla nageng ya Bahananwa. Yena e be e le Moruti Beyer yo a fihlilego fao Hananwa ka 1868. Moruti Beyer o ile a amogelwa ke Bahananwa ba Kgoši Matsiokwane ka diatla tše pedi, a ba a fiwa le setsekana sa naga fao a ilego a hloma mešašana ya gagwe fao a ilego go phetha merero ya gagwe go ya ka fao go bego go tseba yena mong.

Setšhaba sa Bahananwa se ile sa phatloga, ya ba diripa tše pedi nakong ya ge go be go buša Kgoši Matsiokwane. Pele ga lehu la Kgoši Matsiokwane le morago ga fao, go ile gwa tsoga mmudubudu setšhabeng sa Bahananwa go fihlela se phatloga dikgao tše pedi. Dikgaruru tšeo e be e le tša go baka bogoši ka lebaka la go fela ga pušo ya Matsiokwane ka lebaka la botsofadi le lehu. Morago ga go

phatloga, sekgao se segolo se ile sa šala ka bohlabela bja dithaba tša Hananwa ka fase ga morwa wa Matsiokwane e lego, Seketa Mašilo Ratšhatšha Lebogo, mola se sengwe se ile sa ya go itulela ka bodikela bja dithaba ka fase ga Ramatho Kibi Lebogo.

Mo historing ya Afrika-Borwa, Kgoši Ratšhatšha a ka gopolwa gabotsebotse ka go lwantšha bokoloniale. Morago ga gore Maburu a hwetše taolo ya Transefala gape go tšwa go Maisimane ka 1881, ba ile ba gapeletša gore ditšhaba tša Bathobaso di ipee ka tlase ga mmušo wa bona, go akaretšwa le Bahananwa. Go gana go ipea ka fase ga Maburu le go tšhela metšhelo, go ile gwa tsoša Ntwa Ya Bahananwa le Maburu ka 1894.

Mišinare wa Sosaete sa Berlin go tšwa Jeremane, Christoph Sonntag, o ile a leka go efoša ntwa magareng ga Maburu le Bahananwa ka 1894, mme a palelwa. Komišinare wa Ditaba tša Babaso mmušong wa ZAR (Transfala) wa Maburu, mo karolong ya Lebowabowa (Zoutpansberg), e lego Swart Barend Vorster, yo a bego a dula Rita (Kalkbank), o ile a fehla ntwa. Presitente Paul Kruger wa Transfala ka

nako yeo, o ile a laela Piet Joubert, Komantanta-Kakaretšo wa madira gore a hlasele Bahananwa.

Piet Joubert o ile a bothantšha lebotho le maatla la dikomanto tša go tšwa gona fao Zoutpansberg, Rustenburg, Marico, gammogo le madira a Bathobaso a go swana le Bakone ba ga Matlala le Matebele a ga Langa. Ka lebotho le lekaaka gotee le dihlabani tše boima, Bahananwa ba ile ba fenywa, ba ineela ka la 31 Julae 1894, morago ga go lwa ka bogale bja go šiiša. Kgoši Malebogo o ile a golegwa mme a išwa Tshwane. Nakong ya ge Kgoši Malebgo a golegilwe, Bahananwa ba be ba etilwe pele ke mmagwe, e lego Mmaseketa, Maemeletša le Sephuti. Kgoši o ile a tla a lokollwa ka 1900, nakong ya Ntwa ya Maisimane le Maburu gomme a tšwela pele ka go buša setšhaba sa gagwe go fihlela ge a hlokofala ka 1939. O ile a hlatlangwa ke Seiphi yoo a ilego a latelwa ke mogatšagwe, Mosima, ya tla ya ba Collen Matee. Go ile gwa tla gwa buša Ben Serake Lebogo; morago ya ba Joseph Setšhabi Lebogo. Lehono (2014) go buša Kgoši Ngwako Lebogo.

Histori ya Bahananwa e bopa karolo ye bohlokwa ya bohwa bja naga ya rena. Go ya ka Molao Wa Methopo ya Bohwa Bja Setšhaba wa 1999, methopo

ya bohwa e swanetše go hlaolwa, e hlabollwe, e be e bolokelwe meloko yeo e tlogo. Go ya ka molao wo, methopo ya bohwa e akaretša dilo tša go ba le bohlokwa bja setšo bjalo ka ditsha, meago, mabitla, bj.bj. Go tlaleletša histori ya go huma ya Bahananwa, naga ya Hananwa e šegofaditšwe ka methopo ya tlhago le setšo. Mathakga a diswantšho tša mo maswikeng mo dithabeng tša Makgabeng le Hananwa, a laetša gore Barwana le Bakgothu e bile bona batho ba pele go dula nageng ye.

Go tiišetša nnete ye, go na le noka yeo e bitšwago Senwabarwana gona tikologong yeo. Mathakga a Barwana le Bakgothu a balwa le a makaonekaone lefaseng. Go na le gape mašaledi a fao BaVenda ba bego ba tološa lentšwetshipi gona tikologong ya Hananwa. Mehlala ya basepedi ba Ma-Yuropa go swana le Coenrad Buys (le batho ba gagwe), gotee le a dimišinare tša go swana le AC Stech, AGEG Herbst, Christoph Sonntag, bj.bj., a sa bonagala le lehono gohlegohle Hananwa.